

Резюме

У статті автором аналізується історія становлення поглядів філософів і вчених на питання сутності та змісту правоутворення, проводиться їх узагальнення та виокремлюються етапи формування права.

Ключові слова: правоутворення, правотворчість.

Резюме

В статье автором анализируются вопросы истории становления взглядов философов и ученых на вопросы сущности и содержания правообразования, проводится их обобщение, а также выделяются этапы формирования права.

Ключевые слова: правообразование, правотворчество, законотворчество.

Summary

In the article an author is analyse history of looks of philosophers and scientists on a question of essence and maintenance of law formation, their generalization is conducted and the stages of forming law.

Key words: law formation, law-making.

Отримано 19.10.2010

В. О. КАЧУР

Віра Олегівна Качур, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Національного університету біоресурсів і природокористувачів України

СОЦІАЛЬНІ УМОВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Проголошення України правовою державою (ст. 1 Конституції України¹) привело до переоцінки пріоритетів, визнання загальнолюдських цінностей, зміни правового становища громадян та інших фізичних осіб, що проживають на її території. Це, у свою чергу, активізувало численні проблеми, пов'язані з визначенням поняття та змісту правосуб'єктності. Зокрема, залишається відсутнім єдиний науковий підхід до визначення сутності, значення і внутрішньої структури правосуб'єктності, не вирішеним залишається питання про її співвідношення із такими суміжними категоріями, як правоздатність та дієздатність, недостатньо уваги приділяється дослідженню обсягів правосуб'єктності залежно від віку і стану здоров'я до майнового становища та роду занять. Одним із шляхів їх вирішення може бути звернення до досвіду Стародавнього Риму, який використовується вітчизняними і зарубіжними правознавцями і дотепер.

Ще римські юристи розрізняли повну та обмежену правосуб'єктність осіб. Підставою для обмеження правоздатності слугували юридичні або неюридичні умови. Юридичними умовами були – ступені зміни правоздатності (повна, середня і мінімальна). Серед неюридичних умов виділяли природні та соціальні.

Відомості про соціальні умови обмеження правосуб'єктності у Стародавньому Римі ми можемо почерпнути лише з пам'яток римського права (Законо XII таблиць, Дигести Юстиніана, П'ять книг сентенцій до сина Юлія Павла)² та частково з навчальної літератури, присвяченої дослідженню римського приватного права, як вітчизняних (Л. М. Загурський, Є. М. Орач, О. А. Підпригора, Б. Й. Тищик, О. Є. Харитонов та ін.)³, так і зарубіжних дослідників-романістів (Ю. Барон, М. Поленак-Акімовська, І. Пухан, Ч. Санфіліппо та ін.)⁴. Спеціальних же наукових розвідок у цьому напрямі, на жаль, поки що немає.

Метою пропонованого дослідження є спроба створити цілісну картину соціальних умов, що обмежували правосуб'єктність фізичних осіб у Стародавньому Римі.

Серед соціальних умов, що обмежували правосуб'єктність фізичних осіб у Стародавньому Римі, римські юристи виділяли безчестя, соціальний статус, релігію, родинні зв'язки, ремесла і заняття, місце народження і місце проживання.

Чесць (existimatio – репутація, думка) була однією з головних характеристик індивідуума зі сторони римського суспільства і держави, під якою розуміли визнання за особою її моральної гідності з боку держави і повагу до особи зі сторони громадян. Так, Дигести Юстиніана визначали честь, як «статус непорушної гідності, встановлений законами і звичаями» (Dig. 50.13.5.§ 1). Невизнання честі особи передбачало відповідальність як за образу – actio injuriarum.

Тогочасне римське суспільство, як і будь-яке інше, створило свій моральний кодекс. Якщо особа дотримувалася його положень, то держава могла надати їй певні honores (Dig. 50.4.). Якщо якийсь член суспільства порушував такий кодекс порядності, то суспільство виключало його зі свого середовища і в очах останнього честь такого порушника сильно падала.

Найдавніший спосіб такого обмеження правосуб'єктності особи ми можемо зустріти вже в Законах XII таблиць як improbus intestabilisque – людина, позбавлена права бути свідком або запрошувати свідками

інших осіб (Tabl.VIII.22). Це призводило до вилучення такої особи з *jus commercii*, оскільки усі правочини вчинялися лише в урочистій формі за участю свідків⁵. У праві Юстиніана ми можемо зустріти *intestabilis* як покарання за складання пасквіля, що полягало в позбавленні особи права укладати заповіт (Dig. 47.10.5.§ 9).

Римське право передбачало випадки повного позбавлення (*consumptio existimationis, existimatio consumitur*) або пониження (*minutio existimationis, existimatio minuitur* або *infamia*) честі (Dig. 50.13.5.§ 1).

Повне позбавлення честі мало місце у випадку втрати свободи або римського громадянства в результаті покарання. Тут позбавлення честі співпадає з *capitis deminutio maxima* (повна втрата правоздатності або втрата свободи) і *capitis deminutio media* (середня втрата правоздатності або втрата громадянства) (Dig. 50.13.5.§ 3).

Minutio existimationis, existimatio minuitur або *infamia* – це пониження честі римського громадянина на підставі правового припису (*infamia juris*) або шляхом громадського осуду (*infamia facti*) без втрати ним *status civitatis*.

Причини застосування *infamia juris* могли встановлюватися законом, сенатус-консультом, імператорською конституцією або преторським едиктом. У будь-якому випадку причина застосування *infamia juris* – це причина, передбачена правом. Розрізняли *infamia juris mediata* та *infamia juris immediata*.

Infamia juris mediata наставала в силу судового осуду особи (*notatur qui damnatus erit*), яка 1) вчинила злочин (*crimen publicum*) (Dig. 48.1.1); 2) вчинила приватні делікти (*delicta privata*) – крадіжку (*furtum*), грабж (*rapina*), образу (*iniuria*), злий умисел та обман (*dolus*) (Dig. 3.2.4.§ 5) та опоганення могил (*sepulcri violatio*); 3) була засуджена за позовами, що випливали з правочинів, що ґрунтувалися на особливій довірі між особами – з договору доручення (*contractus mandati*), опіки (*tutela*), договору поклажі (*contractus depositi*) і договору товариства (*contractus societatis*) (Dig. 3.2.6).

Infamia juris immediata наставала за вчинення нечесного або аморального вчинку або за заняття певною діяльністю без судового осуду особи (*infamia notatur qui*). Такому безчестю підлягали: 1) солдати внаслідок відставки, що супроводжувалася ганьбою (*missio ignominiosa*); 2) проститутки; 3) утримувачі будинків терпимості; 4) лихварі (*usurarii manifesti*), що встановлювали проценти, вищі визначеного законом максимуму; 5) актори, гладіатори; 6) банкрути; 7) жінки, яких спіймали під час вчинення перелюбства; 8) особи, які уклали заручини або шлюб, не розірвавши попередніх заручин чи шлюбу; 9) недотримання вдовою року жалоби при укладенні наступного шлюбу; 10) опікуни, які одружилися зі своєю підопічною, не позбувшись опіки над нею, або видали її заміж за своїх синів; 11) повнолітні, які не виконали добровільно укладеного під клятвою договору тощо (Dig. 3.2.1). Важко погодитись з Ю. Барон, який п. 1 відносить до *infamia juris mediata*⁶, адже *missio ignominiosa* здійснювалася не судом, а посадовими особами (Dig. 3.2.2.§ 2). Такої ж думки дотримуються М. Бартошек і Л. М. Загурський⁷.

Особа, яка зазнавала *infamia juris*, була позбавлена прав у публічному праві (наприклад, права бути обраною на певні посади), права опікунства, виступати у суді як представник, *jus connubii* (за законом *Papia Poppaea* шлюби між вільнонародженими і особами, які зазнали *infamia*, були заборонені) та ін. Накладення *infamia juris* було довічним. Однак претор, сенат чи імператор могли зняти її за допомогою *restitutio in integrum*. Якщо особа була піддана більш суворому покаранню, ніж це передбачено законом, то в такому випадку здійснювався так званий залік і *infamia* не було⁸.

Infamia facti наставала в результаті громадського осуду особи за ганебний спосіб її життя. Хоча держава прямо і не забороняла таку поведінку окремих груп населення, однак в очах римської громадськості такі люди не заслуговували поваги і довіри. Фактичне безчестя могло бути у формі *ignominia, turpitude* або *levis nota*.

Ignominia (ганьба) – це позбавлення, втрата доброго імені особи за негідну поведінку⁹. Як наслідок, така особа обмежувалася у процесуальній діяльності. *Ignominia post mortem* виступала частково синонімом *damnatio memoriae* і тягнула викоренення будь-якої пам'яті про особу, що здійснила особливо тяжкі злочини¹⁰.

Turpitude полягало у громадському осуді (*opinio hominum*), що виражався особі за її безсоромний спосіб життя (наприклад, п'янство, марнотратство й ін.). Такі особи називалися *persona turpis* і в очах закону їх честь залишалася недоторканою (наприклад, Dig. 1.9.3). Тому питання про обмеження цивільної правоздатності таких осіб вирішував лише суд, який при призначенні опікуна, допущення до процесу особи як свідка та в інших випадках зобов'язувався звертати увагу на репутацію особи. Щодо політичної правоздатності, то для *persona turpis* зайняття державних посад було унеможливлене¹¹.

Фактичне обмеження честі для особи у формі *levis nota* наставало за зайняття нею нижчими ремеслами. Серед таких осіб були матроси, поденщики, трактирники, утримувачі готелів, господарі кораблів і стоянок, бійці з дикими тваринами, рознощики, оповісники, донощики про злочини, грабарі. Такі особи відносилися до категорії *abjectae personae*, від якої слід відрізнити *humiliores* – громадян нижчих суспільних верств, яким заборонялося вчиняти проти заможних (*honestiores*, тобто членів *ordo senatorius* і *ordo equester*) позови, що зачіпали їхню честь. *Levis nota* спричинювала ті ж правові наслідки, що й *turpitude*¹².

Правосуб'єктність фізичних осіб могла бути обмежена і приналежністю особи до певної соціальної групи. Так, в епоху царів і в початковому періоді республіки один одному протистояли патриції і плебеї, а в останній період республіки і в період імперії – нобілітет, вершники і плебс. Як правило, відмінності у їх правовому становищі стосувалися більше публічного права, аніж цивільного. У ранньому цивільному праві такі обмеження були встановлені для плебеїв, які не могли укладати шлюби з патриціями (Tabl. XI. 1) до прий-

няття *lex Canuleia* 455 р. до н.е. У посткласичний період обмеження правосуб'єктності спричинювала приналежність до колонату¹³.

Наступною соціальною умовою обмеження правосуб'єктності була релігія. В язичницькому Римі релігія була правом і юридичним обов'язком лише римських громадян. Усі інші народи могли сповідувати свою віру лише в тій мірі, в якій вона не шкодила державній релігії. Однак держава могла заборонити культу, які, на її думку, були шкідливими для Риму (наприклад, культ друїдів, діяльність астрологів, чаклунство й ін.) (*Sent.* 5.23. §. 15-18). Принесення в жертву дітей і дорослих було заборонене сенатським декретом в 97 р. до н.е. В епоху язичницьких імператорів римська релігія набула своєї характерної ознаки – обоготворення особи імператора¹⁴.

Едикт Каракали 212 р. (*Constitutio Antoniniana de civitate*) про поширення римського громадянства на усіх вільних жителів Римської імперії остаточно розірвав зв'язок між правами римського громадянства і сповіданням римської релігії. Так, з часів правління Антонія Пія (138-161) та Олександра Севера (222-235) за євреями було визнано свободу віросповідання та покладено виконувати будь-які обов'язки, які не зачіпали їх культу (*Dig.* 27.1.15. § 6) за умови, що вони не будуть шкодити інтересам держави і суспільства (*Dig.* 50.2.3. § 3). Зокрема, було встановлено відповідальність за навернення язичників в іудейство (*Sent.* 5.22. § 3, *Dig.* 48.8.11).

Із запровадженням християнства у праві поступово укорінився принцип, згідно якого різне віросповідання передбачало різницю у правоздатності. З'явився поділ населення на християн (*fideles*) і нехристиян (*infideles*). Християни поділялися на православних (*orthodoxi, catholici*) і неправославних (*haeretici*). До нехристиян належали євреї (*judaei*) та язичники (*pagani*). Серед нехристиян і еретиків розрізняли віровідступників (*apostatae*).

З часів Костянтина (306-337) з'явилися обмеження цивільної правоздатності нехристиян, а право Юстиніана постановило, що вони не могли займати жодних державних посад, крім посади декуріонів, тримати рабів-християн, шлюби між євреями і християнами були заборонені і прирівнювалися до перелюбства (*adulterium*), а також повинні були дотримуватися норм римського права, а не Мойсеєвого. Щодо еретиків, то вони також могли займати лише посади декуріонів, були позбавлені права спадкувати та отримувати легати, свідчити проти православних християн та інші обмеження¹⁵. Секти еретиків – маніхеяни і донатисти, а також віровідступники (*apostatae*) підлягали ще більш суворому обмеженню правоздатності. Вони не могли вступати у зобов'язальні правовідносини, позбавлялися права укладати заповіт, спадкувати та відчувувати між живим, а також підлягали кримінальному покаранню, якщо від віри відступала духовна особа. Належність до названих сект (навіть померлих осіб могли звинуватити у цьому) тягнула за собою конфіскацію майна.

Обмеження у правоздатності могли бути викликані родинними зв'язками, в яких розрізняли кровне або природне (*cognatio*) та юридичне (*agnatio*) споріднення, а також свояцтво (*affinitas*). *Cognatio* існувало між людьми, пов'язаними спільністю крові і випливало зі статевого зв'язку, у результаті якого відбулося запліднювання, зачаття і народження дитини. Кровне споріднення могло припинитися лише в результаті фізичної смерті особи або *capitis deminutio maxima*.

Римське шлюбно-сімейне право виділяло три види статевого зв'язку чоловіка і жінки, а саме: шлюбні (шлюбні законні та шлюбні незаконні)¹⁶, позашлюбні дозволені (*concubinatus, contubernium*) і позашлюбні недозволені зв'язки (*stuprum, adulterium, incestum*)¹⁷. *Agnatio* існувало між людьми, об'єднаними під владою домовладки (*pater familias*) або чоловіка (*manus*). Лише в праві Юстиніана ці два види споріднення отримали єдиний правовий режим.

Щодо свояцтва (*affinitas*), то під ним розуміли родинні зв'язки між чоловіком і родичами дружини, між дружиною і родичами чоловіка, між родичами чоловіка і родичами дружини, а також між чоловіком і жінкою та між зарученими. Своаяцтво тривало доти, поки існував шлюб.

На обсяг правосуб'єктності, особливо у сімейних і спадкових правах, суттєво впливав факт законна-родженості. Діти вважалися законнародженими (*justi, legitimi liberi*), якщо: 1) народилися у законному римському шлюбі, 2) не раніше 181 дня після вступу у шлюб і не пізніше 300 днів після припинення) і 3) батько не оспорював батьківства, посилаючись на своє статево безсилля і відсутність під час зачаття. Усі інші діти вважалися незаконнародженими (*non justi, non legitimi*) і могли бути віднесені правом до однієї з таких груп: 1) *liberi naturalis* – діти, народжені у конкубінаті (їх можна було узаконити, вони частково допускалися до спадкування майна батька)¹⁸; 2) *adulterini* – діти, народжені одруженою жінкою від холостяка чи від чужого чоловіка; 3) *incestuosi* – діти, народжені від заборонених шлюбів між близькими родичами; 4) *spurii (vulgo quesiti, vulgo concepti)* – діти, народжені в результаті тимчасового *stuprum* (статевого зв'язку чоловіка з незаміжньою жінкою чи вдовою). Щодо дітей, народжених в результаті постійного статевого співжиття двох рабів або раба з вільною особою (*contubernium*), то вони, як правило, ставали рабами¹⁹.

Зазначимо, що близькі родичі і свояки не могли пред'являти *actio famosae* (*Dig.* 47.10.5) і не мали права свідчити у процесі один проти одного (*Dig.* 22.5.3-4); за вбивство близьких родичів по висхідній лінії були передбачені більш суворі кримінальні покарання; родинні зв'язки впливали на порядок спадкування, а також встановлювали певні перешкоди у шлюбному праві, при призначенні опікунів тощо.

На обсяг правосуб'єктності фізичних осіб могли впливати і певні види трудової діяльності. Одні з них призводили до *minutio existimationis*, про що було сказано вище, інші, навпаки, надавали особам лише пільги і привілеї, не обмежуючи їх правосуб'єктності. Тут можна виділити три групи осіб. До першої групи відносилися землероби, поселенці й інші робочі, які подібно до жінок володіли «*ergo juris non poset*» при скоєнні

delicta civilia, що зумовлювалося їх постійною зайнятістю і посередніми розумовими здібностями²⁰, а також раупері (бідняки), які звільнялися від опікунства (Dig. 27.1.7).

Другу привілейовану групу складали особи, які займалися liberalia studia – благородними, інтелектуальними професіями, як-от: оратори, лікарі, та інші²¹. Усі вони звільнялися від здійснення опікунства та інших суспільних повинностей, що могли відволікати їх від професійних обов'язків. Водночас вже у праві Юстиніана встановлена максимальна кількість таких осіб для різних міст. Так, малі міста могли мати п'ять лікарів, трьох софістів і трьох граматиків, тоді як великі міста і міста з власною юрисдикцією – сім лікарів, чотирьох софістів і стільки ж граматиків кожної спеціальності, а найбільші міста і центри провінцій – десять лікарів, п'ять ораторів і стільки ж граматиків (Dig. 27.1.6. § 2).

Однак найбільше привілеїв надавала військова служба (jus militare). Зокрема, солдат (miles) міг посилатися на «erro juris non poset»; укладати заповіт без дотримання формальностей (testamentum militare) (Dig. 29.1); у зобов'язальних правовідносинах відповідав лише в межах своєї платоспроможності (beneficium competentiae)²². Але ці солдатські привілеї не поширювалися на рекрутів і на цивільних осіб, що знаходилися при армії (Dig. 29.1.42).

І, нарешті, зупинимося на такій умові, що визначала сукупність цивільних прав та обов'язків особи, як її місце народження (origo) і місце проживання (domicilium).

Domicilium – це центр соціальної та юридичної діяльності людини, де вона постійно перебуває і займається більшою частиною своїх справ (Dig. 50.16.203), щодо якого вона називається incolae (Dig. 50.16.239. § 2). Від місця проживання відрізняли місце перебування людини, яке розуміли як місце її фактичного знаходження, зумовлене випадковими обставинами. Місце проживання і місце фактичного знаходження особи не завжди співпадали. Кожна особа мала свій domicilium і пов'язану з цим сукупність прав та обов'язків – jus incolatus (Dig. 50.1). Виняток складали бродяги і подорожні (мандрівники).

Domicilium могло бути voluntarium або necessarium. Domicilium voluntarium – місце проживання особи, яке вона вибрала добровільно. Тут є обов'язковою наявність таких двох умов, як осілість і намір облаштуватися там (Dig. 50.1.27. § 1). У випадку сумнівів був встановлений 5-річний термін такого перебування²³. Якщо фізична особа лише володіла будинком в іншій місцевості, то це не створювало domicilium (Dig. 50.1.17. § 13). Однак у випадку ведення справ у різних містах, коли неможливо визначити центр його юридичної і соціальної діяльності, то вважалося, що суб'єкт мав два domicilium (Dig. 50.1.6. § 2), або не мав жодного (Dig. 50.1.27. § 2). Для зміни місця проживання також необхідною була наявність цих двох умов – факту і наміру (Dig. 50.1.20).

Domicilium necessarium – місце проживання особи, визначене у праві без врахування її волі. Наприклад: 1) місцем проживання дружини є місце проживання її чоловіка (Dig. 50.1.38. § 3), яке залишається таким і у випадку смерті останнього до укладення вдовою нового шлюбу (Dig. 50.1.22. § 1); 2) законних дітей та усиновлених – domicilium батька, незакононароджених – матері (Dig. 50.1.1. § 2); 3) impuberes sui juris – domicilium особи, яка їх виховує (Dig. 27.2); 4) божевільних – domicilium піклувальника; 5) осіб, які перебували на різних державних посадах, – domicilium dignitatis, тобто місце, де вони виконують свої обов'язки (Dig. 1.9.11); 6) солдат – місце їх служби (Dig. 50.1.23. § 1); 7) релігатів і депортатів – місце, де вони відбувають свої покарання (Dig. 50.1.22. § 3); 8) ліберті – domicilium їх патрона (Dig. 50.1.6. § 3).

Origo – місце народження особи, щодо якого вона називається municeps (земляк). Якщо domicilium особа могла змінити, то origo назавжди залишалося за людиною, від якого вона не могла в жодному разі відмовитися. Розрізняли origo generalis – Рим, який був батьківщиною для всіх громадян (Dig. 50.1.33), та origo specialis – місце, в якому були municipes батьки в момент народження дитини або усиновлення. Відтак, origo specialis законних дітей – origo батька (Dig. 50.1.6. § 1), незаконнонароджених дітей – origo матері (Dig. 50.1.9), origo ліберті – місце, місце де він був відпущений на волю (Dig. 50.1.6. § 3).

Domicilium та origo мало правове значення при встановленні суспільних обов'язків (munera personalia, munera patrimoniorum і mixta²⁴), а інколи визначала і територіальну підсудність відповідача (Dig. 50.1.29). Крім того, origo мало правове значення для отримання громадянства, а у період домінанту колони не мали права залишати місце свого народження.

Однак у житті людини траплялися випадки, коли вона могла бути тимчасово відсутньою (absentia) у domicilium. Така absentia могла бути необхідною (обґрунтованою) і добровільною. При обґрунтованій відсутності, особливо якщо вона була викликана державними справами (absentia rei publicae causa), особи звільнялися від обов'язків опікунів і піклувальників, на їхнє майно не поширювалася набувна давність (usucapio) і належало право реституції (in integrum restitutio). При необхідній відсутності з будь-яких інших підстав (полон, військова служба, хвороба, поїздка з науковою метою і т.п.) претор при здійсненні процесуальної діяльності займав сторону таких осіб й інколи дозволяв in integrum restitutio²⁵. Добровільна absentia могла викликати різні правові наслідки в зобов'язальній, сімейній та процесуальній сферах, інколи й не вигідні для такої особи.

Таким чином, римське право виробило низку соціальних умов, які могли обмежувати правосуб'єктність фізичних осіб. Це безчестя, соціальний статус, релігію, родинні зв'язки, ремесла і заняття, місце народження і місце проживання.

Сьогодні такі соціальні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб, як честь, родинні зв'язки, трудова діяльність, місце проживання та місце перебування знайшли своє правове закріплення як у праві зарубіжних країн загалом, так і України зокрема.

- ¹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
- ² Дигести Юстиніана: в 8 т. / [перевод с латинского; отв., ред. Л. Л. Кофанов]. – М.: «Статут», 2002-2006. – Т. I – VIII; Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – С. 5-15; *Юлий Павел*. Пять книг сентенций к сыну // Вестник древней истории. – 1971. – № 1. – С. 171-200; № 2. – С. 169-183.
- ³ *Загурский Л. Н.* Элементарный учебник римского права. Общая часть. Выпуск 1. / Л. Н. Загурский. – Харьков, 1897. – С. 72-115; *Орач С. М., Тищик Б. Й.* Основы римского частного права: Навчальний посібник / Орач С. М., Тищик Б. Й. – Львів : ЛНУ, 2000. – С. 48-49; Основы римского частного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. – Х.: Право, 2008. – С. 33; *Подопригора А. А.* Основы римского гражданского права: Учеб. пособие / А. А. Подопригора. – К.: Выща шк., 1990. – С. 68-69; Римське право (Институції). – Х.: «Одіссей», 2000. – С. 77-78.
- ⁴ *Барон Ю.* Система римского гражданского права: В 6 кн. / Ю. Барон, [предисловие кандидата юридических наук В. В. Байбака]. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – С. 95-102, 107-114; Римское частное право [Текст] : учебник / Под. ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. – М.: ИД «Юриспруденция», 2006. – С. 93-94; *Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна.* Римское право (базовый учебник) / Иво Пухан, Мирьяна Поленак-Акимовская: [перевод с македонского д. ю. н. проф. В. А. Томсинова и Ю. В. Филиппова] / Под ред. проф. В. А. Томсинова. – М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 2000. – С. 73-76; *Санфилиппо Ч.* Курс римского частного права: учебник / Чезаре Санфилиппо; [пер. с итал. И. И. Маханькова]; под общ. ред. Д. В. Дождева. – М.: Норма, 2007. – С. 78-83.
- ⁵ *Санфилиппо Ч.* Вказана праця. – С. 79.
- ⁶ *Барон Ю.* Вказана праця. – С. 110.
- ⁷ *Бартошек М.* Римское право: (Понятия, термины, определения) / Бартошек М.: [Пер. с чешск.]. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 151; *Загурский Л. Н.* Вказана праця. – С. 94.
- ⁸ *Загурский Л. Н.* Вказана праця. – С. 95.
- ⁹ *Бартошек М.* Вказана праця. – С. 146.
- ¹⁰ Там само. – С. 98.
- ¹¹ *Загурский Л. Н.* Вказана праця. – С. 96.
- ¹² Там само.
- ¹³ Детальніше див.: *Орач С. М., Тищик Б. Й.* Вказана праця. – С. 55-57; *Санфилиппо Ч.* Вказана праця. – С. 82.
- ¹⁴ Цит. за: *Загурский Л. Н.* Вказана праця. – С. 97.
- ¹⁵ *Барон Ю.* Вказана праця. – С. 113.
- ¹⁶ Детальніше див.: *Качур В. О.* До питання про види шлюбу у Стародавньому Римі / В. О. Качур // Життя і право. – 2005. – № 4. – С. 54-57.
- ¹⁷ Детальніше див.: *Качур В.* Позашлюбні дозволені союзи у Стародавньому Римі / В. Качур // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Випуск 40. – С. 67-74.
- ¹⁸ *Качур В.* Позашлюбні дозволені союзи у Стародавньому Римі. – С. 71-72.
- ¹⁹ *Качур В.* Позашлюбні дозволені союзи у Стародавньому Римі. – С. 72.-73.
- ²⁰ *Загурский Л. Н.* Вказана праця. – С. 115.
- ²¹ *Бартошек М.* Вказана праця. – С. 303.
- ²² Там само. – С. 55.
- ²³ Там само. – С. 113.
- ²⁴ Детальніше див.: Dig.50.4.18. // Дигести Юстиніана / [перевод с латинского; отв., ред. Л. Л. Кофанов]. – М.: Статут, 2005. – Т. VII. Полутом 2. – С. 389-393.
- ²⁵ *Загурский Л. Н.* Вказана праця. – С. 119.

Резюме

Стаття присвячена дослідженню соціальних умов обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі. До соціальних умов, які впливали на обсяг правосуб'єктності, римські юристи відносили безчестя, соціальний статус, релігію, родинні зв'язки, ремесла і заняття, місце народження і місце проживання. Відтак здійснюється спроба розкрити суть кожної умови і показати ті обмеження правосуб'єктності фізичних осіб, які вона спричинювала.

Ключові слова: соціальні умови, обмеження правосуб'єктності, фізичні особи.

Резюме

Статья посвящена исследованию социальных условий ограничения правосубъектности физических лиц в Древнем Риме. К социальным условиям, которые влияли на объем правосубъектности, римские юристы относили бесчестие, социальный статус, религию, родственные связи, трудовую деятельность, место рождения и место проживания. Поэтому делается попытка раскрыть сущность каждого условия и показать те ограничения правосубъектности физических лиц, которые она вызывала.

Ключевые слова: социальные условия, ограничение правосубъектности, физические лица.

Summary

The article explores the social conditions restricting of the personality of individuals in Ancient Rome. Roman lawyers called the shame, social status, religion, family communication, work, place of birth and place of residence of the social conditions that affect the volume of the personality. Therefore, attempts to reveal the essence of each condition and to show restrictions of the personality that it provoked.

Key words: the social conditions, restriction of the personality, individuals.

Отримано 12.07.2010